

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного
управління та адміністрування
Кафедра психології

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

Голощук Каріни Валеріївни

УДК 159.922.7:172

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Психологічні особливості емпатії особистості юнацького
віку в умовах війни

053 Психологія

Подається на здобуття освітнього ступеня бакалавр

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Керівник роботи

ЖУРАВЛЬОВА Лариса Петрівна

професор, доктор психологічних наук

Висновок кафедри _____
за результатами попереднього захисту: _____

Протокол засідання кафедри
№ _____ від “ ____ ” _____ 2025 року

Завідувач кафедри психології

Доцент, кандидат психологічних наук _____ Литвинчук А. І.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти Голощук Каріна Валеріївна захистила

кваліфікаційну роботу з оцінкою:
сума балів за 100-бальною шкалою _____
за шкалою ECTS _____
за національною шкалою _____

Секретар ЕК

_____ Войцехівська Ю. Ю.

АНОТАЦІЯ

Голощук К. В. Психологічні особливості емпатії особистості юнацького віку в умовах війни. Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра за спеціальністю 053 “Психологія”. Поліський національний університет, Житомир, 2025.

Здійснено теоретичний аналіз щодо проблеми вивчення емпатії у працях зарубіжних та українських вчених, розглянуто основні підходи до розуміння концепції емпатії. Було розглянуто класифікацію та структуру емпатії, її особливості та характерні їй компоненти. Теоретичне значення роботи полягає у систематизації наукових поглядів щодо феномену «емпатія», розширене розуміння його чинників та структури.

Проведено емпіричне дослідження особливостей розвитку емпатії особисті юнацького віку в умовах війни. У результаті кількісного та якісного аналізу отриманих даних виявлено статистично значущі кореляційні зв'язки між показниками інтегральної емпатії щодо емпатогенних ситуацій, зумовлених війною (фотографії із соцмереж) та не пов'язаних з військовими діями (ситуації морального вибору, які відбуваються в цивільному житті) та відповідних окремих її форм. Встановлені взаємозв'язки свідчать, що інтегральна емпатія є стійкою інтегральною властивістю особистості, яка зумовлює її емпатійні ставлення та поведінку в ситуаціях морального вибору, як в кризових умовах, так і в умовах мирного життя.

Ключові слова: війна, емпатія, рівні емпатійних ставлень, реакція.

ANNOTATION

Holoshchuk K. Psychological features of empathy of youthful personality in the conditions of war. Qualification work on the rights of the manuscript.

Qualification work for a bachelor's degree in specialty 053 "Psychology". Polissia National University, Zhytomyr, 2025.

Theoretical analysis of the problem of studying empathy in the works of foreign and Ukrainian scholars is carried out, the main approaches to understanding the concept of empathy are considered. The classification and structure of empathy, its features and characteristic components are considered. The theoretical significance of the work lies in the systematization of scientific views on the phenomenon of "empathy", an expanded understanding of its factors and structure.

An empirical study of the peculiarities of the development of empathy of adolescent personalities in wartime was conducted. As a result of quantitative and qualitative analysis of the data obtained, statistically significant correlations were found between the indicators of integral empathy in relation to empathogenic situations caused by war (photos from social networks) and not related to military actions (situations of moral choice that occur in civilian life) and its corresponding individual forms. The established relationships show that integral empathy is a stable integral property of a personality that determines his or her empathic attitudes and behavior in situations of moral choice, both in crisis and in peaceful life.

Keywords: war, empathy, levels of empathic attitudes, reaction.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ ОСОБИСТІ.....	9
1.1 Емпатія у фокусі сучасної психологічної науки.....	9
1.2 Класифікація та структура емпатії.....	14
Висновки до першого розділу.....	18
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ	20
2.1 Характеристика етапів та методи проведення емпіричного дослідження....	20
2.2. Аналіз отриманих результатів.....	22
2.3 Кореляційний аналіз отриманих емпіричних даних.....	29
Висновки до другого розділу.....	31
ВИСНОВКИ.....	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	35
ДОДАТКИ.....	Помилка! Закладку не визначено.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасні реалії, зумовлені війною в Україні, кардинально впливають на психоемоційний стан молоді, формуючи нові виклики для розвитку особистості. Юнацький вік є періодом активного формування соціальної ідентичності, емоційної зрілості та моральних переконань. У цьому контексті емпатія як здатність до емоційного співпереживання й розуміння інших набуває особливого значення, адже саме вона є основою для побудови підтримуючих соціальних зв'язків та колективної стійкості в умовах соціальних потрясінь.

В умовах війни розвиток емпатії стає не лише механізмом адаптації до стресових подій, а й важливим ресурсом для запобігання емоційному вигоранню, ізоляції та агресії. Молодь, стикаючись із втратою, тривогою та невизначеністю, вчиться не лише переживати особисті труднощі, а й співпереживати іншим, що посилює соціальну згуртованість та формує активну громадянську позицію.

Проблема емпатії привертала увагу представників різних напрямів зарубіжної психології, зокрема М. Гоффмана, Д. Гоулмана, М. Девіса, В. Франкла, Е. Фромма, К. Роджерса, З. Фрейда, К. Юнга та інших. Сьогодні дослідження цього феномену активно продовжують і українські науковці, серед яких Л. Журавльова, О. Вавринів, Т. Василюшина, С. Дерев'янка, І. Коган, Т. Коломієць, О. Орищенко, Т. Рябовол, І. Штих та інші.

Мета дослідження: визначити рівень розвитку інтегральної емпатії особистості та окремих її форм в умовах війни.

Відповідно до мети та предмета визначено **завдання** дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз досліджень щодо розвитку емпатії у особистості юнацького віку.
2. Розглянути детально класифікацію та структуру емпатії.
3. Провести емпіричне дослідження емпатії та її форм в умовах війни.

Об'єкт дослідження – емпатія особистості юнацького віку.

Предмет дослідження – психологічні особливості прояву інтегральної емпатії в умовах війни.

Гіпотеза дослідження. Кризові умови не впливають на наявність інтегральної емпатії, вони можуть впливати лише на міру прояву емпатійності та специфіку проявів її окремих форм на наслідки війни в Україні

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань використовувався комплекс методів: теоретичні (аналіз та узагальнення наукових літературних джерел); емпіричні (методики у формі тестів); методика Лариси Петрівни Журавльової «Тест на емпатію для дорослих» та авторська методика «Емпатійні реакції на фотографії наслідків війни в Україні»

Емпірична база дослідження. Дослідження проводилось на базі Андрушівського ліцею №2 м. Андрушівка Житомирської області. До вибірки ввійшли старшокласники, загальна кількість – 25 осіб раннього юнацького віку.

Практична значущість одержаних результатів полягає в визначенні психологічних особливостей розвитку емпатії особистості юнацького віку в умовах війни. Вони можуть мати вагоме практичне значення для роботи психологів, педагогів, соціальних працівників і фахівців, які займаються розвитком емоційного інтелекту та морального виховання молоді. Виявлене переважання пасивних емоційних реакцій (співпереживання, співчуття) на тлі знижених показників активних форм емпатії (альтруїзму, реального сприяння) в умовах травматичного контенту свідчить про необхідність формування в учнів стійких і зрілих емпатійних установок, що поєднують емоційне розуміння з готовністю до конкретних дій.

Наукові публікації та апробація основних результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження були представлені для обговорення на міжнародній та всеукраїнській науково-практичних конференціях: відповідно, «The Future of Science, Technology and Economy. Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference. International Scientific Unity.» (м. Софія, Болгарія; 11-13 червня, 2025) та «Професійна орієнтація: стан і перспективи розвитку» (м. Київ, Україна; 22 травня 2025).

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 25 найменування (з них 6 – іноземною мовою) та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи складає 35 сторінок, основний зміст роботи викладено на 27 сторінках. Робота містить 5 таблиць та 1 рисунок.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ ОСОБИСТІ

1.1 Емпатія у фокусі сучасної психологічної науки

Дослідження емпатії у зарубіжній науковій парадигмі акцентує увагу на її ролі емпатії у формуванні просоціальної поведінки, розвитку морального судження та підтримці психічного здоров'я. У межах різних теоретичних підходів — від психоаналітичного до нейропсихологічного — емпатія аналізується головним чинником ефективної комунікації, соціального функціонування та має сильний вплив на всю особистості у цілому. Існують переконання дослідників, що перший хто використав термін «емпатія» був Т. Ліппс, котрий розмежовував поняття «симпатія» та «емпатія». Інші націлені на тому, що вперше термін ввів саме Е. Тітченер, котрий переклав німецьке слово «*einefuhlung*», котре трактується як співпереживання, і доєднав емпатію до переліку складних почуттів. Проте, ми не будемо зупинятися на них та детально розглядати історію виникнення самого терміну «емпатія». Натомість ми концептуально оглянемо явище емпатії у зарубіжній психології [4].

У сучасному розвитку психології емпатія та її еквіваленти — емпатичне переживання і співчуття — досліджуються різними психологічними школами й напрямками, що зосереджуються на питаннях спілкування, особистісного становлення та взаємодії в найрізноманітніших видах діяльності. Емпатію розглядають як ключовий складник морального розвитку особистості [14]. Її розглядають як важливий та ефективний спосіб засвоєння внутрішніх моральних та естетичних норм. Крім того, емпатія допомагає стримувати агресивність і є необхідною умовою емоційної зрілості та міжособистісного розуміння. Емпатія є необхідною умовою розвитку емоційної зрілості особистості та міжособистісного розуміння [1].

Дж. Мід визначав емпатію як здатність до прийняття ролі іншої людини. Поступово акцент зміщується з емоційної реакції на розуміння іншого певним чином: через “уявне перевтілення”, “інтроекцію”, “ухвалення точки зору іншого” [21]. Процес, що розуміється таким чином, вже не є чисто емоційним: до

афектного елемента тут додається когнітивний. Для теорії та методології нашого дослідження важливою є теза щодо когнітивної реконструкції внутрішнього світу іншої людини, здатності передбачати поведінку інших людей та ін. [21].

На погляд Гнезділов Д. Ю., найвагомий внесок у розвиток емпатії зроблений Карлом Роджерсом [2]. Особливу увагу вивченню емпатійного процесу приділяють трьом суттєвим характеристикам. По-перше, йдеться про збереження суб'єктом емпатії (тобто того, хто емпатує) власної позиції та психологічної дистанції між ним і об'єктом емпатії (тим, кому емпатують). Це означає, що в емпатії відсутнє повне ототожнення переживань, що відрізняє її від ідентифікації — подібного, але фенотипічно іншого процесу. По-друге, емпатія передбачає наявність співпереживання — незалежно від емоційного забарвлення переживань об'єкта. Це не просто симпатія чи позитивне ставлення, а глибше емоційне включення в стан іншої людини. І нарешті, по-третє, емпатія є динамічним процесом, який передбачає дію і розвиток, а не просто статику або наявність певної здатності. Ці фундаментальні ознаки емпатії визнаються і підкреслюються багатьма дослідниками [2].

Слід зазначити, що перша з вказаних відмінних ознак емпатії (так звана умова “неначебто”) з'являється вже в ранніх роботах К. Роджерса. Він підкреслював, що емпатія — це необхідність відчуття особистого світу клієнта таким чином, неначебто він є власним світом психолога, але без будь-якої втрати цієї якості “неначебто”. К. Роджерс, наголошуючи на процесуальному, а не статичному характері емпатії, визначає її як здатність входити в особистий перцептивний світ іншої людини та глибоко його «обживати». Емпатія — це тимчасове перебування у внутрішньому досвіді іншої особи, делікатне «переміщення» в її реальність без здійснення оцінок чи суджень [25]. Вона полягає у здатності вловлювати ті смисли й переживання, які сама людина може навіть не усвідомлювати, але без спроби примусово виявити чи інтерпретувати їх — адже це може бути загрозово або небезпечно для особистості.

У психоаналітичних і неопсихоаналітичних концепціях емпатія розглядається як результат взаємодії афективних і когнітивних процесів (3.

Фройд, К. Юнг, Е. Блейер, Е. Фромм, Г.С. Саллівен, К. Хорні, Т. Рейк). З. Фройд трактував емпатію в контексті підпорядкування внутрішніх психічних процесів законам збереження психічної енергії. Він, а згодом і А. Адлер, вважали емпатію ключовим чинником соціалізації особистості. На думку Фройда, емпатія має імітаційну природу: вона розвивається через ідентифікацію та наслідування, а згодом виконує роль механізму стримування агресивних імпульсів.

Деякі науковці розглядали емпатію як форму емоційного зараження. Натомість представники диспозиційної теорії, зокрема Г. Олпорт і У. Мак-Дуголл, трактували емпатійність як внутрішній чинник, що спонукає особу до допомоги іншим. Вони наголошували, що соціальні ситуації потребують складніших форм реагування, ніж просте наслідування чи зараження, для глибшого розуміння чужого досвіду. Зокрема, Г. Олпорт доповнив теорію емоційного зараження умовно-рефлекторним підходом, що дозволяє говорити про навчання симпатії через уподібнення власного досвіду до досвіду іншого, наприклад — у грі дитини, яка проектує власні переживання на іграшки [18].

Нейробіолог Джин Десі стверджувала, що спостерігачі за болем іншої людини, наша матриця болю, яка стимулюється сторонньою, не чутлива до феноменальної якості болю. Скоріше він чутливий до болю як індикатора «огиди та відсторонення від небезпеки та загроз». Докази нейронауки показують, що менталізаційні завдання включають дуже різні нейронні зони, такі як медіальна префронтальна кора, скронево-тім'яна кора та поясна кора [17]

На думку Hall і Schwartz, емпатія уособлює майбутнє людства, подальший розвиток якого залежить від усвідомлення важливості взаєморозуміння, взаємодопомоги, співчуття й здатності до співпереживання. Ці якості набувають особливої значущості в умовах сучасних глобальних викликів — екологічних загроз, війн, соціально-економічних криз, що визначають повсякденне життя людей на всіх континентах [22].

Дослідники зазначають, що емпатія зазвичай трактується як позитивний чинник просоціального та морального розвитку особистості. Водночас наголошується й на існуванні деструктивних проявів емпатійності.

Ідеться про так звані «егоїстичні форми емпатії», серед яких:

- ситуації садитської емпатії;
- психоенергетичний вампіризм;
- спотворене виховання дітей у режимі «вертоліт»;
- «відфільтрована емпатійність», коли відбувається егоцентрична використання емпатії через ототожнення з третіми особами з метою маніпуляції чи показного співпереживання [20].

Емпатію часто сприймають як типову й буденну форму поведінки людини, тоді як глибоке та всебічне сприйняття емоцій розглядається як результат інтенсивного психічного зусилля. Дослідження показали, що сприйняття емоцій, виражених на обличчі незнайомця (так зване «емоційне сприйняття»), у поєднанні з сенсорним відчуттям або раціональним розумінням цих емоцій (що називається «афективно-когнітивною емпатією»), формують єдиний семантичний «вузол». Цей вузол є основою для подальшої інтерпретації емоційного стану іншої людини [24].

Серед сучасних українських дослідників у галузі психології О. Орищенко[15] та О. Саннікова[16] трактують емпатію як складну, багаторівневу інтегральну характеристику особистості. Вони виокремлюють три основні рівні в її структурі. До формально-динамічного рівня належать модальні (якісні) та динамічні (особливості виникнення й перебігу емпатійних реакцій) характеристики емпатії. Змістовно-особистісний рівень охоплює ті компоненти емпатії, які стосуються вибору контексту для емпатійних переживань і морально-етичного наповнення її об'єкта. Соціально-імперативний рівень відображає індивідуальні й суспільні уявлення про чинні соціокультурні «норми» емпатійної поведінки [15,16].

Українська дослідниця Н. Іванотчак [9] класифікує емпатію за критерієм диспозиційності на два типи: особистісну — як стійку установку до емпатійного реагування в різних ситуаціях, незалежно від контексту, та ситуативну — що виявляється залежно від конкретних обставин і рівня подібності емоційного

досвіду. Такий підхід авторки враховує як індивідуальні психологічні особливості людини, так і соціально-психологічний контекст її взаємодії[9].

Л. Журавльова та М. Шпак [6] розглядають емпатію як складне психологічне утворення, в якому поєднуються три взаємопов'язані компоненти: когнітивний — здатність усвідомлювати емоційний стан іншої людини через інтелектуальний аналіз; емоційний — прояви співпереживання і співчуття; та поведінковий — готовність надавати підтримку чи допомогу. У взаємодії ці елементи формують структуру емпатії, що охоплює процеси спостереження, емоційного відгуку, внутрішнього переживання почуттів іншого та активного сприяння.

У своїх наукових працях Т. Коломієць [12] підкреслює, що емпатія — це здатність усвідомлювати, розпізнавати й розділяти емоційні стани іншої людини, надаючи міжособистісній взаємодії емоційну глибину, багатство та різноманітність. Психологиня також зазначає, що високий рівень емпатії неможливий без активного функціонування механізму соціальної децентрації. Таким чином, емпатія виступає важливим чинником формування глибоких і змістовних стосунків між людьми. Подібну позицію висловлює й С. Максименко [13], який розглядає емпатію як індивідуально-психологічну властивість особистості — схильність до співпереживання та співчуття, що сприяє досягненню гармонії в процесі спілкування та соціально зумовлює поведінку людини. Отже, узагальнюючи підходи вчених, можна зробити висновок, що емпатія відіграє роль важливого регулятора міжособистісних стосунків.

Можна зробити висновок, що емпатія — це не лише емоційна реакція, а й соціально необхідна компетенція, яка забезпечує підтримку, розуміння та прийняття дітей з особливими освітніми потребами. Її дефіцит або викривленість можуть мати серйозні наслідки для психологічного клімату в освітньому середовищі та якості життя таких дітей загалом.

1.2. Класифікація та структура емпатії

Емпатія є якістю особистості, її здатністю доторкатися за допомогою почуттів до внутрішнього світу інших людей — тобто до їхніх емоцій, переживань, думок, мотивів, цінностей, переконань і уявлень про себе та світ. Бачити відзеркалення себе на місці інших, маючи готовність дати їм допомогу.

Різноманітність підходів до визначення видів емпатії відображає багатогранність сприйняття та розуміння внутрішніх станів і емоцій інших людей. Як концепція, емпатія трактується як здатність сприймати, розуміти та співпереживати почуттям, думкам і переживанням іншої людини. Інтерес до цього явища спостерігається у представників різних наукових дисциплін — психології, нейронауки, філософії тощо, — що зумовлює розмаїття поглядів і класифікацій. Така неоднозначність пояснюється різними теоретичними підходами та методологічними позиціями, які обумовлюють різні способи тлумачення емпатії та її видів [10].

Одним із суттєвих підходів до класифікації емпатії є виокремлення її різновидів, зокрема емоційної, когнітивної, співчутливої, комунікативної та перспективної емпатії. Водночас навіть у межах цих категорій існують різні трактування, що зумовлює розбіжності у визначенні та розумінні взаємозв'язків між ними.

У своїх наукових дослідженнях, присвячених проблемі емпатії, В.І. Кротенко визначає її як складне багатокомпонентне утворення, структура якого включає три основні елементи. Першим є емоційно-оціночний або суб'єктивний компонент, що полягає у здатності особистості відображати емоційний стан іншої людини, завдяки чому формується емоційна чутливість до переживань. Другим компонентом виступає пізнавальний або когнітивний, який забезпечує розуміння об'єктів і явищ зовнішнього світу, на основі чого виникають потреби, мотиви та цілі, що впливають на осмислення емоційного стану іншої особи. Третім є поведінковий компонент, який проявляється у вигляді активних дій, спрямованих на вирішення емпатогенних ситуацій і надання підтримки іншій

людині. Така структурна модель емпатії відображає її комплексну природу та взаємозв'язок емоційних, когнітивних і поведінкових механізмів[11].

На основі викладених положень автор розглядає емпатію як моральну якість, що реалізується у двох основних формах: пасивного сприйняття (співчуття) та активної дії (співпереживання). Ці форми можуть виступати як взаємопов'язаними етапами єдиного процесу розвитку емпатії, так і відносно самостійними її проявами. Формування та закріплення емпатії як стійкої особистісної риси залежить від рівня розвитку кожної конкретної особистості. Співчуття, зокрема, можна трактувати як форму пасивного прийняття емоційного стану іншої людини, що передбачає моральну підтримку. Натомість співпереживання виступає активною формою участі, яка включає прагнення допомогти, надати підтримку або вжити конкретних дій. Обидві форми відіграють важливу роль у процесі становлення емпатії, а їх поєднання сприяє глибшому засвоєнню цієї якості на рівні поведінки та морально-етичних переконань особистості [5].

Значний внесок у розвиток розуміння емпатії в українській психології зробила Лариса Петрівна Журавльова, яка досліджувала питання онтогенезу емпатії, філогенетичних передумов її формування, а також здійснила концептуалізацію генези та розвитку цього явища, зокрема трансфінітної емпатії. У своїй науковій праці вона виділила кілька типів емпатійного ставлення до живих об'єктів, серед яких: гомоемпатійне, квазіемпатійне, зооемпатійне та аутоемпатійне. Залежно від ступеня реальності об'єкта сприймання, дослідниця розрізняє такі типи емпатійних відносин: реальні, віртуальні та інтерсуб'єктивні емпатійні ставлення. Окрім цього, Л. Журавльова аналізує емпатійні прояви у контексті типу соціальних перцептів, виділяючи моносуб'єктне, інтерсуб'єктне, групоцентричне, родинне (кровноспоріднене), родове, духовне та універсальне емпатійне ставлення. У межах модальності емоційного перемикання вона описує консонансне, дисонансне, власне емпатійне та антиемпатійне ставлення [6].

Залежно від просторово-часової орієнтації переживань суб'єкта і об'єкта емпатії, авторка виокремлює кілька типів ставлень: ретроспективне емпатійне

ставлення, що орієнтоване на минулі події; симультанне (перцептивне) емпатійне ставлення, яке характеризується одночасним сприйняттям об'єкта; а також антиципуюче емпатійне ставлення, що ґрунтується на уявленнях і переживаннях стосовно майбутнього. Щодо інтенсивності функціонування конативних (дієвих) компонентів у процесі емпатії, розрізняють пасивне емпатійне ставлення, яке відображає мінімальний рівень активності, та дієве емпатійне ставлення, що виявляється у більш активній участі в процесах, пов'язаних з емпатійними переживаннями [7].

За дослідженням Л. Журавльової коротко розглянемо виокремлені вісім рівнів емпатійних ставлень, котрі утворюються у залежності від складності процесів, що забезпечують функціонування емпатійного процесу [7].

Нульовий рівень характеризується повною відсутністю емпатійних проявів, що зумовлено неформованістю емпатійних установок. У такому разі індивід не спроможний сприймати ситуацію, що викликає емпатію, а відтак — не здатний відтворити внутрішній стан особи, яка є об'єктом емпатії. Перший рівень, який описується як байдужа емпатійна позиція, передбачає активацію емпатійності виключно через механізм емоційного зараження. Другий рівень емпатійного ставлення має егоцентричний характер. Його виникнення ґрунтується на механізмі ототожнення, що проявляється в співпереживанні, яке, за своєю сутністю, залишається зосередженим на собі. Третій рівень — суб'єктоцентричне емпатійне ставлення. Таке ставлення передбачає дію таких механізмів, як особистісна та моральна рефлексія, емоційне відсторонення, актуалізація внутрішніх установок і аналіз ситуації, що, у свою чергу, викликає переживання емоцій з боку суб'єкта емпатії щодо її об'єкта. Це найчастіше проявляється у вигляді співчуття, заздрощів, радості за інших або злорадства. Четвертий рівень — активне емпатійне ставлення. Воно може виражатися як у формі пасивної емпатійної налаштованості, так і в активній емпатійній поведінці, що проявляється у підтримці або протидії діям іншої особи. П'ятий рівень — це суб'єктне активне емпатійне ставлення. Йому властиве функціонування когнітивної та емоційної децентрації, що проявляється у

конкретних допоміжних діях на користь об'єкта емпатії. Основними мотивами такої поведінки є особистісний сенс, моральні принципи, переконання та індивідуальні якості особистості. Шостий рівень — діалогічне емпатійне ставлення, яке відображає роботу системи пошуку активацій. Таке ставлення виявляється у вигляді співпереживання та ставлення до іншого як до себе самого. Та останній, сьомий рівень — активне трансцендентне емпатійне ставлення, яке базується на механізмах неадекватної активації та виявляється в проявах альтруїзму (героїзму) або садизму (перетворення іншої людини на безмовний об'єкт своєї волі)[7].

До основних особистісних чинників, що впливають на рівень емпатійності людини, належать: емоційна чутливість, відкритість до взаємодії, гнучкість поведінкових стратегій, високий рівень адаптивності, екстравертованість, тривожність, особистісна стійкість, здатність до прийняття різних соціальних ролей, а також самовизначення. Важливе значення мають домінуючі мотиваційні орієнтири (колективістські або егоцентричні), сталість мотиваційної структури, рівень суб'єктивної значущості інших людей, а також цінність власної системи самооцінки.

У юнацькому віці мислення набуває особистісно-емоційного забарвлення. Молодь починає цікавитися теоретичними й світоглядними питаннями, замислюється над власними можливостями, рисами та навичками. Інтелектуальний розвиток проявляється у вмінні узагальнювати, знаходити закономірності, зростає концентрація уваги, пам'ять, здатність до логічного мислення. Формується абстрактно-логічне мислення, з'являється самостійність у розв'язанні складних питань. Емоційна сфера також змінюється — посилюється самостійність, критичність, самокритичність, неприйняття фальші та грубості [3].

Також Л. Журавльова у своїх дослідженнях підкреслює, що процес розвитку емпатії є динамічним і може перериватися на будь-якому етапі. На її думку, становлення емпатійного ставлення визначається низкою чинників, серед яких — соціальні умови, вікові особливості, індивідуально-психологічні

характеристики, статеві відмінності тощо. Досліджуючи вплив низького рівня емпатії на поведінку юнаків, дослідниця встановила, що така особливість сприяє формуванню егоцентричної спрямованості, прагнення до суспільного визнання та матеріальних цінностей. Це, у свою чергу, зумовлює перевагу життєвих орієнтацій на матеріальне благополуччя, формування цінностей, спрямованих на самоствердження і професійне становлення. Хоча це може сприяти досягненню ефективності в діяльності, воно водночас супроводжується надмірною орієнтацією на раціональність та результативність у прийнятті рішень [7].

У працях О. Орищенко емпатія розглядається як складна багатогранна особливість особистості. Диференціо-психологічний аналіз, котрий було здійснено, дозволив виділити три рівня у структурі емпатії:

1. Формально-динамічний, котрий характеризується динамічними властивостями емпатії, а саме її виникнення та хід емпатії цих процесів;
2. Змістовний – включає саме ті сторони емпатії, котрі відносяться до вибору простору для емпатії цих переживань та морально-етичного змісту її об'єкта;
3. Імперативний рівень, він у свою чергу відображає індивідуальні уявлення про соціокультурні «норми» емпатії цих проявів та переживань [15].

Аналізуючи теоретичні підходи до вивчення емпатії можемо зробити висновок, що емпатія є необхідною складовою морального розвитку особистості. Вона сприяє розвитку гуманних відносин та співпереживання, співчуття виступають мотивом-посередником під час надання допомоги людині.

Висновки до першого розділу

Здійснення теоретичного аналізу наукових джерел, присвячених проблемі психологічних особливостей емпатії в юнацькому віці, дало змогу глибше розкрити сутність цього феномена в поглядах українських і зарубіжних психологів.

Емпатія — це специфічна форма психічного відображення об'єктивної реальності емпатуючим суб'єктом, яка проходить через призму його власного

внутрішнього світу. Її сутність полягає в тому, що індивід сприймає й відображає емоційні стани іншої людини, трансформуючи ці переживання у власний емоційний досвід. Прояв емпатії у спілкуванні дозволяє партнеру відчувати прийняття, підтримку та щирий інтерес, що позитивно впливає на якість комунікації.

Юнацький вік є критичним періодом для розвитку емпатійних здібностей, адже саме в цей час формуються навички глибокого емоційно-почуттєвого розуміння інших, здатність не лише співчувати та шукати спільне у взаєминах а й проявляти трансфінітну емпатію. На цьому етапі емпатія активно розвивається та набуває ціліснішого характеру, що виявляється у більш глибокому емоційному контакті з оточенням, відкритості та прийнятті чужого досвіду. Процес самопізнання, притаманний юнацькому віці, істотно змінює емоційну сферу особистості, її ціннісні орієнтації та уявлення про світ. Це, у свою чергу, створює передумови для формування емпатії як стійкої особистісної якості. Усвідомлення власної унікальності допомагає юнакові краще розуміти інших, що поглиблює здатність до щирого, толерантного та емоційно включеного спілкування.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

2.1 Характеристика етапів та методи проведення емпіричного дослідження

З метою визначення рівню інтегральної емпатії та окремих її форми в умовах війни було організовано емпіричне дослідження на базі Андрушівського ліцею № 2 міста Андрушівки. Вік досліджуваних становив від 16 до 18 років, відсотковий склад якого: 16 років – 37 %, 17 років – 48%, 18 років -15%. З них 22% представників чоловічої статі, 78% - жіночої.

Основні завдання дослідження виконувались у декілька етапів, а саме:

- Створення теоретико-методологічного комплексу, що включає у собі підбір та аналіз наукової літератури з проблемами вивчення дослідження, котра дозволяє розглянути та вибрати різні підходи до вивчення феномену «емпатії» та її особливих проявів.
- Проведення емпіричного дослідження: підбір діагностичного інструментарію, котрий дасть можливість визначити рівень інтегральної емпатії та її окремих форм. Методичну базу дослідження склали дві методики:
 - Методика «Тест на емпатію для дорослих» Л. П. Журавльової [19];
 - Методика «Емпатійні реакції на фотографії наслідків війни в Україні» Л. П. Журавльової та К. В. Голощук (Додаток Б).
- Підготовчий етап включав у себе знайомство та інструктаж респондентів. На участь у дослідженні погодилося 32 осіб, проте на момент проведення опитування 5 осіб не змогли взяти участь.
 - Емпіричний етап було здійснений за допомогою опитувальників.
 - Аналітичний включає у себе аналіз отриманих результатів дослідження, емпіричних даних.

Вказані завдання визначають логічну та послідовну реалізацію емпіричної частини дослідження.

Опис використаних у дослідженні методик:

Методика «Тест на емпатію для дорослих» Л. П. Журавльової призначена для діагностики інтегральної емпатії, антиемпатії, а також основних форм власне емпатії, які репрезентують відповідні емпатійні ставлення (Додаток А).

Методика складається з сюжетних колізій, у яких персонажі опиняються в різноманітних емпатогенних ситуаціях. Для кожної з них пропонується сім варіантів реагування на події. Також передбачена можливість власного варіанту відповіді респондента, яка, залежно від змісту, експериментатором відноситься до одного з наведених способів розв'язання ситуації. Персонажами сюжетів виступають одноліток, дорослий, дитина, літня людина та тварина. Кожен із запропонованих варіантів відповіді відображає певний тип або форму емпатії, а також відповідне емпатійне ставлення [6].

Вона відображає наступні досліджувальні фактори:

1. Антиемпатія;
2. Індиферентність (пасивне спостереження ситуації);
3. Співпереживання ;
4. Співчуття (переживання з приводу почуттів Іншого);
5. Внутрішнє сприяння (моделювання поведінки);
6. Реальне сприяння не на шкоду собі;
7. Альтруїзм.

У межах діагностичної процедури також передбачено визначення загального рівня емпатійності, який розраховується як сума показників антиемпатії та всіх форм власне емпатії. Цей узагальнений показник отримав назву інтегральної емпатії. Окрім того, було виділено рівні її розвитку: дуже низький, низький, середній, високий та дуже високий.

Методика «Емпатійні реакції на фотографії наслідків війни в Україні» авторська методика Л. П. Журавльової та К. В. Голощук (Додаток Б). Вона

створена за принципом та призначенням аналогічно до першої методики, проте за її результатами, крім визначення інтегральної емпатії до учасників кризових ситуацій, обумовлених війною, передбачено, вивчення особливостей розуміння та реакцій на емоційні медіа-ефекти, визначення форм ставлення та дій. Ідея створення даної методики була взята з дослідження Меріон Мюллер та Катарін Кріст «Empathic reactions to press photographs from the War in Ukraine: A Q-sort study» [23].

Дана методика містить 15 фотографій з різними подіями повномасштабної війни (потерпілі, військові, зруйновані будинки, акційні протести) та варіантами реагування на них. Відповідно до першої методики також був врахований власний варіант відповіді. У розрахунках результату інтегрального рівня емпатії входить сума показників антиемпатії та всіх форм емпатії.

2.2. Аналіз отриманих результатів

Відповідно до сформульованих завдань дослідження, першим етапом було визначення рівня розвитку емпатії респондентів юнацького віку за методикою «Тест на емпатію дорослих» Л. П. Журавльової. За допомогою кількісного аналізу результатів, ми отримали наступні дані, котрі відобразили у таблиці (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1

Кількісні показники рівня розвитку емпатії

Рівень розвитку емпатії	Кількість осіб	Відсоткове співвідношення
Високий	4	15%
Середня	17	63%
Низька	5	18%
Дуже низька	1	4%

Отримані результати можуть свідчать про те, що основна частина респондентів, а саме 63%, що становить 17 осіб, продемонструвала середній рівень емпатії. Такий рівень емпатії свідчить про здатність особистості в типовій мірі емоційно реагувати на переживання інших, що відповідає загальноприйнятим нормам соціально-емоційної взаємодії. У міжособистісному спілкуванні такі індивіди, як правило, формують свої оцінки, спираючись на реальні вчинки співрозмовників, а не лише на власні емоційні враження. Водночас їм притаманна здатність до саморегуляції емоційних проявів, хоча збереження емоційного контролю нерідко потребує від них значних внутрішніх зусиль.

Високий рівень емпатії зафіксований у 15% респондентів (4 особи), що вказує на високу емоційну чутливість та зможу до глибшого емоційного співпереживання. Також наявна підвищена здатність до ідентифікації з емоційним станом іншої людини. Такі особи виявляють інтенсивнішу позитивну емоційну реакцію під час міжособистісної взаємодії, демонструють альтруїстичні наміри в конкретних ситуаціях і мають схильність до активної підтримки та надання допомоги оточенню. Подібна поведінка може зумовлюватися як індивідуально-психологічними особливостями та попереднім соціальним досвідом, так і адаптацією до стресових умов, сформованих під впливом воєнної ситуації.

У 18% виявлено низький рівень емпатії та 4% дуже низький. Представники цієї категорії демонструють невідповідний емоційний відгук на почуття інших та слабо орієнтуються у внутрішньому стані й переживаннях людини. Їм притаманні переконання, що стримують емпатійні реакції в різних обставинах, а поведінка часто визначається прагненням до матеріальної або іншої особистої вигоди.

Автор методики виділяє 8 шкал емпатії, тому було визначено середньоарифметичні показники інтегральної емпатії та рівні прояву кожного з форм емпатії (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

**Особливості проявів інтегральної емпатії та її форм
(середньоарифметичні значення)**

Форми емпатії	Дівчата	Хлопці	Загальна вибірка
Антиемпатія	-1,62	-2,18	-1,62
Індиферентність	-1,44	-2,81	-1,44
Співпереживання	0,96	1,27	0,96
Співчуття	4,44	4,18	4,44
Внутрішнє сприяння	7	6,54	7
Реальне сприяння не на шкоду собі	17,03	16,36	17,03
Альтруїзм	13,14	7,27	13,14
Інтегральна емпатія	39,51	30,63	39,51

Для наочності та більшої презентабельності подаємо результати графічно (Рис. 2.1.).

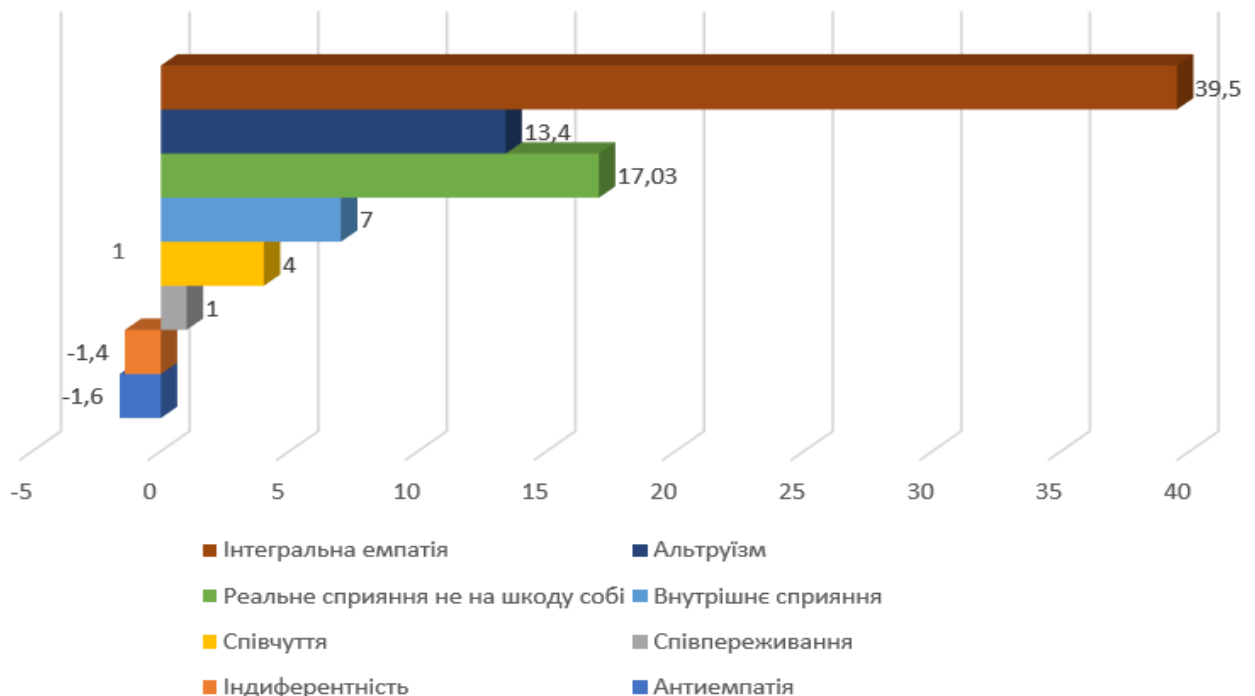

Рис. 2.1 Форми емпатії (за методикою Л. П. Журавльової)

За результатами емпіричного аналізу встановлено певну ієрархію проявів емпатійного реагування серед респондентів: найбільш вираженими є реальне

сприяння не на шкоду собі, альтруїзм та внутрішнє сприяння. Це свідчить про домінування проактивних, соціально спрямованих форм емпатії, що в умовах соціальних потрясінь, зокрема війни, можна розглядати як адаптивну тенденцію, що сприяє згуртуванню та підтримці в соціумі. Менш вираженими є емоційно забарвлені форми — співчуття і співпереживання, що, ймовірно, обумовлено дією психологічного захисного механізму в умовах стресу. Найнижчі середні значення зафіксовано у сферах індиферентності та антиемпатії, що є позитивною тенденцією, адже вказує на переважання емпатійних реакцій над байдужістю або протидією емоціям інших.

Гендерні особливості розподілу показників інтегральної емпатії свідчать, що дівчата демонструють вищі значення за майже всіма шкалами, зокрема за такими, як альтруїзм, співчуття та інтегральна емпатія загалом. Водночас хлопці продемонстрували вищі показники співпереживання, що може бути пов'язано з когнітивними аспектами емпатії або ситуативним включенням у переживання інших.

Маючи такі результати, можемо їх порівняти з результатами емпіричного дослідження Л. Журавльової та В. Зарудневої [8]. Результати дослідження підтверджують, що в умовах війни в українській молоді активізуються соціально значущі форми емпатії — реальне сприяння не на шкоду собі, альтруїзм та внутрішнє сприяння. Така послідовність емпатійних реакцій узгоджується з тезою про посилення ціннісної орієнтації молоді на взаємодопомогу та підтримку в критичних умовах.

У результатах обох досліджень співпереживання має нижчі показники, що пояснює дія психологічного захисту в умовах війни. Таким чином, співпереживання, хоча й є емоційним компонентом емпатії, виявляється пригніченим на тлі активізації дійових форм допомоги.

У гендерному розрізі також спостерігається схожа динаміка: дівчата мають вищі показники інтегральної емпатії, альтруїзму та внутрішнього сприяння, що повністю узгоджується. В обох випадках простежується тенденція до зростання інтегральної емпатії внаслідок впливу соціально-історичних умов,

зокрема війни. Якщо в у результатах дослідження Л. Журавльової та В. Зарудневої порівнюються результати до та після 2022 року (тобто до повномасштабної війни), де відзначається зростання інтегральної емпатії з 26,08 до 33,04 бала, то в нашій вибірці рівень інтегральної емпатії має ще вищі показники: 39,51 балів у дівчат, що може вказувати на подальше посилення емпатійних установок в молодіжному середовищі.

Відповідно до аналізу даних першої методики Л. П. Журавльової, зробимо відповідні й до другої методики «Емпатійні реакції на фотографії наслідків війни в Україні» Л. П. Журавльової та К. В. Голощук.

У таблиці 2.3. наведені показники кількісного аналізу.

Таблиця 2.3

Кількісні показники рівня розвитку емпатії

Рівень розвитку емпатії	Кількість осіб	Відсоткове співвідношення
Середня	9	33%
Низька	16	59%
Дуже низька	1	4%
Антиемпатія	1	4%

Отримані результати за другою методикою значно відрізняються. Основну частину, а саме 59% респондентів, мають низький рівень емпатії. Це може свідчити про недостатній прояв емоційного відгуку на емоції іншого та, можливо, виникненням труднощів зрозуміти внутрішній стан людини, її емоції, стан, переживання. Такий результат може бути обумовлений психологічним механізмом чи емоційним вигоранням, котрий знизує здатність відчувати емоційний стан інших. Не можна не зазначити те, що повномасштабна війна в Україні триває 3 роки, тому бачити жахливі фото новин після нічних обстрілів стало буденністю. А значить те, що більшість українців виснажені від «емпатичного болю» та втомились від співчуття до інших. Ми повернемося до

цього, детальніше розглянувши особливості проявів форм емпатії даної методики.

Також у даних показниках таблиці маємо двох респондентів, котрі мають дуже низький рівень та, навіть, антиемпатію відповідно. Можемо припустити, що це може бути зумовлено особистісними характеристиками респондентів та, можливо, негативним травматичним досвідом.

Було визначено середньоарифметичні показники інтегральної емпатії та кожної з її форми (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Особливості проявів інтегральної емпатії та її форми
(середньоарифметичні значення)**

Форми емпатії	Дівчата	Хлопці	Загальна вибірка
Антиемпатія	-2,70	-4	-2,70
Індиферентність	-0,88	-1,54	-0,88
Співпереживання	4,07	4,36	4,07
Співчуття	12,77	10,36	12,77
Внутрішнє сприяння	4,22	4,36	4,22
Реальне сприяння не на шкоду собі	2,07	2,08	2,07
Альтруїзм	1,11	0,90	1,11
Інтегральна емпатія	20,66	16,63	20,66

Рівень інтегральної емпатії нижчий у 2 рази ніж за першою методикою. Це може свідчити про сильну відчуженість від фото-подій, котрі бачили респонденти. Адже кожен день, такі фото можна побачити на будь-яких інфопросторах і відчуття буденності, або ж, не бажання відчувати знову й знову сильні емоції, котрі болять.

Бачимо наступну ієрархічну послідовність форм емпатії (за загальною вибіркою): антиемпатія, індиферентність, альтруїзм, реальне сприяння не на шкоду собі, співпереживання, внутрішнє сприяння (пасивна емпатія) та співчуття. Отже, за другою методикою у особистостях юнацького віку найчастіше проявляється співчуття та внутрішнє сприяння, а найрідше:

байдужість та альтруїзм. Це може свідчити про те, що молодь не має апатію при перегляді, навіть знайомих фото (багато респондентів зазначило, що раніше більшість фото вже бачили). Разом зі спрацюванням захисного механізму в умовах війни також розвивається людяність та терпимість. Можемо припустити, що оскільки фотографії наслідків війни є потужним емоційним подразником, то вони можуть викликати гостру реакцію — люди миттєво реагують на зображення болю, руйнувань і страждань. Це й зумовлює виникнення співчуття як емоційного розуміння чужого болю або часткового перенесення цих відчуттів на себе. Така реакція не потребує конкретних дій, а лише викликає емоційний відгук. У стані війни, тривалого стресу чи хронічної тривоги часто активуються психологічні захисні механізми, які стримують дії задля збереження внутрішніх ресурсів. Варто також звернути увагу, що хоча рівень індиферентності є низьким, він не перевищує показник антиемпатії. Це свідчить про те, що більшість респондентів не є емоційно байдужими: навіть якщо не всі готові діяти, вони все ж реагують емоційно.

2.3 Кореляційний аналіз отриманих емпіричних даних

Проаналізуємо психологічні особливості емпатійного реагування особистості на кризові ситуації в умовах війни. Для досягнення цієї мети ми провели кореляційний аналіз між показниками двох методик: «Тест на емпатію для дорослих» Л. П. Журавльової та «Емпатійні реакції на фотографії наслідків війни в Україні» Л. П. Журавльової та К. В. Голощук. Для перевірки наявності значущих зв'язків нами був проведений кореляційний аналіз Пірсона. Отримані дані ми відобразили у таблиці (табл. 2.5.).

Таблиця 2.5

Достовірні взаємозв'язки між показниками інтегральної емпатії та її форм двох методик

«Тест на емпатію для дорослих» Л. П. Журавльової					
«Емпатійні реакції на фотографії наслідків війни в Україні»	Показники	Інтегральна емпатія	Антиемпатія	Індиферентність	Внутрішнє сприяння
	Інтегральна емпатія	0,6063 p=0,000	0,4479 p=0,019	0,5339 p=0,004	0,3271 p=0,096
	Антиемпатія	0,4629 p=0,015	0,1987 p=0,320	0,6187 p=0,001	0,2969 p=0,133
	Індиферентність	0,4713 p=0,013	0,4518 p=0,018	0,4641 p=0,015	0,4397 p=0,022
	Альтруїзм	0,3056 p=0,121	0,5323 p=0,004	0,1115 p=0,580	0,2182 p=0,274

Згідно з результатами кореляційного аналізу, встановлено статистично достовірні взаємозв'язки між інтегральною емпатією, яка відображає загальну здатність особистості до співпереживання, розуміння емоцій інших людей та готовність до емоційного відгуку, та окремими її структурними компонентами, а саме: антиемпатією, індиферентністю, внутрішнім сприянням методики «Тест на емпатію для дорослих» Л. П. Журавльової та антиемпатією, індиферентністю, альтруїзмом авторської методики.

Зокрема, інтегральна емпатія методики «Емпатійні реакції на фотографії наслідків війни в Україні» має сильний позитивний зв'язок з індіферентністю ($r = 0,5339$; $p = 0,004$) і помірний позитивний зв'язок з антиемпатією ($r = 0,4479$; $p = 0,019$) методики «Тест на емпатію для дорослих» Л. П. Журавльової. Це свідчить про те, що в умовах тривалого стресу або війни, поряд із проявами співпереживання, у людини можуть одночасно активуватись захисні механізми — такі як емоційна відстороненість або навіть заперечення чужого болю. Така емоційна «суперпозиція» пояснюється необхідністю збереження внутрішніх ресурсів психіки в умовах перенавантаження емоціями.

Показник антиемпатії за авторською методикою, у свою чергу, достовірно пов'язана з індіферентністю методики Л. Журавльової ($r = 0,6187$; $p = 0,001$), що вказує на наявність стійкої тенденції: чим більше людина відкидає або ігнорує чужі емоції, тим більш емоційно байдужою вона стає. Водночас він, тобто антиемпатія, має недостовірний, але помітний позитивний зв'язок із внутрішнім сприйманням ($r = 0,2969$; $p = 0,133$), що може свідчити про конфлікт між внутрішньою чутливістю та захисним її блокуванням на поведінковому рівні.

Індіферентність першої методики «Емпатійні реакції на фотографії наслідків війни в Україні» демонструє достовірні зв'язки як з інтегральною емпатією ($r = 0,4713$; $p = 0,013$), так і з антиемпатією ($r = 0,4518$; $p = 0,018$), а також з внутрішнім сприйманням ($r = 0,4397$; $p = 0,022$) з показниками другої методики. Це означає, що емоційна байдужість є не наслідком повної відсутності емоційного реагування, а радше специфічною адаптивною реакцією, що формується навіть на фоні підвищеної емоційної чутливості.

Цікавим є результат щодо показником альтруїзму авторської методики: єдиний достовірний зв'язок, з показників методики Л. Журавльової, виявлено з антиемпатією ($r = 0,5323$; $p = 0,004$). Такий результат може виглядати суперечливим, однак він підкреслює, що альтруїстична поведінка не завжди є наслідком глибокого емоційного залучення. У деяких випадках вона може бути

формою соціально очікуваної або морально обґрунтованої поведінки, навіть при емоційному відстороненні.

На основі отриманих результатів кореляційного аналізу ми можемо стверджувати, що наша гіпотеза дослідження про те, що кризові умови, зокрема війна, не знищують інтегральну емпатію як базову психологічну якість. Вони впливають не на саму наявність емпатії, а на особливості її прояву та специфіку реалізації окремих форм. Зокрема, інтегральна емпатія демонструє достовірні позитивні зв'язки з антиемпатією та індіферентністю, що свідчить про суперечливу динаміку переживань: емоційне залучення співіснує з емоційним захистом. Людина не стає байдужою — навпаки, вона реагує на біль і страждання інших, однак одночасно вмикає психологічні механізми дистанціювання, щоб зберегти власні ресурси в умовах перевантаження. Це свідчить, що емпатія в умовах війни не зникає, а змінює свій характер. Водночас зв'язок між альтруїзмом і антиемпатією демонструє, що навіть при зниженому рівні емоційного залучення може зберігатися поведінкова допомога іншим, що ще раз підтверджує складну структуру і специфіку проявів емпатійності в умовах кризи.

Висновки до другого розділу

У даному розділі ми обґрунтували вибір діагностичних методик, окреслили послідовність етапів дослідження, спрямованого на вивчення психологічних особливостей розвитку емпатії в умовах війни та провели емпіричне дослідження. За його результатами можна зробити наступні висновки:

1. За методикою Л. П. Журавльової високий рівень інтегральної емпатії виявлено у 15% вибірки, середній – у 63%, низький – у 18% та дуже низький – у 4% . За авторською методикою Л.П. Журавльової, К. В. Голощук не виявлено респондентів з дуже високим та високим рівнем розвитку інтегральної емпатії. Середній рівень її розвитку виявлено у 33% респондентів, низький та дуже низький рівень, відповідно, у 59% та 4%, а 4% юнаків та дівчат продемонстрували антиемпатію в емпатогенних ситуаціях, викликаних війною.

2. На основі кореляційного аналізу результатів емпіричного дослідження було виявлено статистично значущі взаємозв'язки між показниками інтегральної емпатії та окремими її формами. Зв'язок між показниками методики «Емпатійні реакції на фотографії наслідків війни в Україні» Л. Журавльової, К. Голощук та методикою «Тест на емпатію для дорослих» Л. П. Журавльової мають такі результати: інтегральна емпатія достовірно позитивно корелює з антиемпатією ($r = 0,4479$; $p = 0,019$), індиферентністю ($r = 0,5339$; $p = 0,004$) та має тенденцію до зв'язку з внутрішнім сприйманням ($r = 0,3271$; $p = 0,096$). Антиемпатія, значущі зв'язки з інтегральною емпатією ($r = 0,4629$; $p = 0,015$), індиферентністю ($r = 0,5323$; $p = 0,001$) та внутрішнім сприйманням ($r = 0,2969$; $p = 0,133$), що вказує на одночасну активність емпатійних і захисних механізмів. Індиферентність пов'язана як з інтегральною емпатією ($r = 0,4713$; $p = 0,013$), так і з антиемпатією ($r = 0,4518$; $p = 0,018$), а також з внутрішнім сприйманням ($r = 0,4397$; $p = 0,022$). Альтруїзм виявив достовірний позитивний зв'язок лише з антиемпатією ($r = 0,5323$; $p = 0,004$), що свідчить про можливість поведінкового вияву допомоги навіть при наявності емоційного дистанціювання. Отримані результати демонструють, що в умовах війни емпатія зберігається, однак її прояви трансформуються залежно від психологічної адаптації до стресогенних чинників.

ВИСНОВКИ

Аналіз проведеного емпіричного дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Проблематика вивчення емпатії в психології досліджується в різних напрямках, зокрема у контексті вивчення її видів, аспектів, труднощів розвитку та функціонування в структурі особистості. У науковій літературі емпатія часто аналізується через призму окремих її компонентів — емоційного, когнітивного або поведінкового. Водночас, сучасні дослідження все більше зосереджуються на ролі емпатії в міжособистісній взаємодії, що свідчить про зростаючий інтерес до її прикладного значення у соціальному функціонуванні людини. На основі узагальнення наукових джерел можна зробити висновок, що сьогодні емпатія розглядається не лише як окрема здатність, а як інтегральна характеристика особистості, яка поєднує різні рівні емоційного, когнітивного та поведінкового реагування в соціальному середовищі.

2. Юнацький вік є важливим періодом інтенсивного особистісного розвитку, зокрема становлення емпатії як інтегральної якості. У цей час відбуваються значні зміни в емоційній сфері, що спричинені комплексом соціально-психологічних чинників, які впливають на здатність глибоко розуміти емоційні стани інших людей, а також на вміння виражати співчуття й співпереживання. Для цього вікового етапу характерна тенденція до позитивної динаміки емпатійності, що вказує на зростання її рівня та глибини. Розвиток емпатії у юнацькому віці безпосередньо пов'язаний з інтелектуальною, емоційною, ціннісно-сисловою та духовною зрілістю особистості, які визначають ступінь складності, глибини та повноти емпатійних проявів.

3. Аналіз отриманих емпіричних даних свідчить про широкий спектр прояву емпатії в юнацькому віці, із переважанням високого та середнього рівнів емпатійності серед молоді. У результатах за методикою «Емпатійні реакції на фотографії наслідків війни в Україні» було виявлено нижчі показники рівня розвитку інтегральної емпатії, порівняно з її проявами на емпатогенні ситуації морального вибору мирного життя. Тривала дія стресогенного чинника, яким є

повномасштабна війна, що триває вже третій рік, спричинила певну емоційну "звиклість" до жахливих новин, фотографій руйнувань та людських страждань. Подібні образи стали частиною повсякденного інформаційного простору, внаслідок чого значна частина населення виявляє симптоми виснаження. Статистичний аналіз продемонстрував наявність позитивних кореляційних взаємозв'язків між показниками інтегральної емпатії, яку проявили особи юнацького віку в емпатогенних ситуаціях мирного життя та відповідних ситуаціях, зумовлених війною. Також існують достовірні кореляційні взаємозв'язки між окремими формами емпатії, визначеними, відповідно, за методиками «Тест на емпатію для дорослих» Л. П. Журавльової та «Емпатійні реакції на фотографії наслідків війни в Україні» Л. П. Журавльові, К. В. Голощук. Результати свідчать, що респонденти не є емоційно байдужими, проте в умовах війни, хронічного стресу та тривоги в них активуються захисні механізми — зокрема індіферентність і антиемпатія. Це частково обмежує глибину емоційного переживання, дозволяючи зберігати емоційні ресурси. Емпатійна реакція зберігається, але не завжди переходить у глибоке співпереживання чи дію, що є ознакою психологічної адаптації до тривалого стресу.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей емпатії особистості у екстремальних ситуаціях та їх вплив на розвиток та прояв емпатії. Такий підхід дозволить глибше зрозуміти, яким чином екстремальні ситуації моделюють емпатійну чутливість, структуру та механізми емоційного реагування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Братусь Б. С. Психологія. Моральність. Культура / Б. С. Братусь. – Київ, 2019. – 230 с.
2. Гнезділов Д. Ю. Проблема емпатії в психологічній науці / Д. Ю. Гнезділов // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2010. – № 15(4). – С. 33–37.
3. Голощук К. В. Розвиток емпатії та психологічні особливості емоційної сфери особистості в юнацькому віці / К. В. Голощук // XV Всеукраїнські психолого-педагогічні читання, присвячені пам'яті проф. Б. О. Федоришина “Професійна орієнтація: стан і перспективи розвитку”, м. Київ, 22 травня 2025 р. – У друці.
4. Голощук К. В. Емпатія в зарубіжній парадигм: концептуальні підходи та міждисциплінарне осмислення / К. В. Голощук // The Future of Science, Technology and Economy : зб. наук. праць за матеріалами 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. (11–13 черв. 2025 р., Софія, Болгарія). – Sofia : International Scientific Unity, 2025. – С. 393–395. – URL: <https://isu-conference.com/en/archive/the-future-of-science-technology-and-economy-11-06-25/>
5. Журавльова Л. П. Психологія емпатії : монографія / Л. П. Журавльова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 300 с.
6. Журавльова Л. П. Емпатійні ставлення та їх класифікація / Л. П. Журавльова // Соціальна психологія. – 2008. – № 5(31). – С. 39–46.
7. Журавльова Л. П., Шпак М. М. Емпатія як психологічний механізм розвитку міжособистісного емоційного інтелекту / Л. П. Журавльова, М. М. Шпак // Психологія і суспільство. – 2015. – № 25. – С. 85–88.
8. Журавльова Л., Заруднева В. Агресія особистості юнацького віку в умовах війни / Л. Журавльова, В. Заруднева // Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. – 2024. – С. 81–91.
9. Іванотчак Н. І. Емпатія в аспекті когнітивних категорій градуальності, оцінки та норми / Н. І. Іванотчак // Науковий вісник

Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. – 2015. – № 16. – С. 112–116.

10. Ічанська О. П., Гірчук О. В. Особливості емпатії студентів-психологів на різних етапах професійної підготовки / О. П. Ічанська, О. В. Гірчук // Психологія: реальність і перспектива : зб. наук. праць РДГУ. – 2011. – Вип. 12. – С. 83–87.

11. Куліш О. В., Сіпко Л. О. Вплив емпатії на формування синдрому емоційного вигорання у медичних працівників / О. В. Куліш, Л. О. Сіпко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2022. – Вип. 1. – С. 32–36.

12. Коломієць Т. В. Емпатійна детермінація емоційних проявів міжособистісної взаємодії у юнацькому віці / Т. В. Коломієць // Наука і освіта. – 2013. – № 7. – С. 155–160.

13. Максименко С. Д., Карамушка Л. М. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія / С. Д. Максименко, Л. М. Карамушка. – К. : Ніка-Центр, 2008. – Ч. 20. – С. 92–95.

14. Мазоха І. С., Воробйова А. В. Психологічні аспекти дослідження емпатії / І. С. Мазоха, А. В. Воробйова // Topical issues of modern science, society and education : матеріали 6-ї міжнар. наук.-практ. конф. (26–28 груд. 2021 р., Харків). – Харків : SPC "Sci-conf.com.ua", 2021. – С. 945.

15. Орищенко О. А. Диференційно-психологічний аналіз емпатії : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / О. А. Орищенко. – Одеса, 2004. – 21 с.

16. Саннікова О. П. Емоційність у структурі особистості : монографія / О. П. Саннікова. – Одеса : Хорм, 1995. – 334 с.

17. Свідерська Г. М. Психолого-педагогічні чинники розвитку чуйності у ранньому юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Г. М. Свідерська. – К., 2009. – 23 с.

18. Солодухова Л. В. Емпатія в світлі різних теоретичних підходів / Л. В. Солодухова // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – 2011. – № 41. – С. 204–211.
19. Електронний ресурс : <http://eprints.zu.edu.ua/23537/1/diagnos.pdf> (дата звернення: 29.05.2025).
20. Breithaupt, F. (2018). The bad things we do because of empathy. *Interdisciplinary Science Reviews*, 43(2), 166–174. <https://doi.org/10.1080/03080188.2018>
21. Goldstein, A. P., & Michaels, G. Y. (1985). *Empathy: Development, training, consequences*. New Jersey–London. – 287 p.
22. Kunyk, D., & Olson, J. K. (2001). Clarification of conceptualizations of empathy. *Journal of Advanced Nursing*, 35(3), 317–325. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.2001.01848.x>
23. Müller, M. G., & Christ, K. (2023). Empathic reactions to press photographs from the War in Ukraine: A Q-sort study. *Frontiers in Political Science*, 4, Article 1042326. <https://doi.org/10.3389/fpos.2022.1042326>
24. Olderbak, S., & Wilhelm, O. (2017). Emotion perception and empathy: An individual differences test of relations. *Emotion*, 17(7), 1092–1106. <https://doi.org/10.1037/emo0000308>
25. Rogers, C. R. (1980). *A Way of Being*. Boston: Houghton Mifflin.